

POUČENÍ Z NERESPEKTOVÁNÍ ELEMENTÁRNÍCH POUČEK EKONOMIE – PŘÍKLAD ŘECKÉ KRIZE

DOI: 10.18267/j.polek.1057

Václav Klaus*

Abstract

Lessons Learned from the Disregard of Elementary Axioms of Economics – an Example of Greek Crisis

The article in the context of the current Greek crisis analyses the consequences of forced unification, occurring in the European Union, at least since the Maastricht Treaty, which is now associated mainly with the process of monetary union. The current stage of European integration is based on political constructivism and it is characterized by the dominance of politics over economy, which in some aspects of the system resembles the communist economy system, which was an extreme distortion of the relationship between politics and economy. The unification model of European integration does not help the weaker European Union countries, for it forces them to use various forms of standardization that brings high (often hidden) costs (exceeding profits). The article notes that the main prize in the economy is the exchange rate. The reason for the imbalances within the monetary union is a non-optimal exchange rate for each member country – too overvalued rate of Greece, but also too undervalued rate of Germany. The text also discusses limitations (systemic and political) and inability to perform adequate internal devaluation and systematic (not just partial, parametric) reforms in Greece. The congenital structural differences among the EU countries and the impossibility of the exchange rate adaptation lead to a systemic Eurozone defect, which results in a fact, that it is not (and, in the present composition, it even cannot be) an optimal currency area.

Keywords: comparative economics, European unification, regulation, EMU, exchange rate

JEL Classification: E02, E52, F32, F33, F 36, H63, N40

Úvod: komunismus byl pouze exemplární případ, leccos se – i když zatím mírněji – vrací

Svůj příspěvek začnu zdánlivě nedůležitým a navíc neobjevným výrokem, že někteří z nás ještě zažili komunismus. Přesto ho chci uvést, neboť úplně bezobsažný výrok to není. Mnozí ho už nezažili. Mnoho let jsme sice mívali pocit, že jeho konec nastal

* Václav Klaus (office.@institutvk.cz), Institut Václava Klause, o.p.s, Praha
Text byl v upravené podobě přednesen na konferenci Hospodářská politika v zemích EU, kterou pořádá Ekonomická fakulta Vysoké školy báňské – TU Ostrava ve spolupráci s Obchodně podnikatelskou fakultou Slezské univerzity v Opavě, Soláň, 2. září 2015.

teprve nedávno, že o něm všichni všechno vědí, ale není tomu tak. Už nás – zejména těch, kteří komunismus prožili dostatečně vědomě a v dospělém věku – ubývá. Mnohé se proto, ke škodě nás všech, zapomíná. Zapomíná se u nás a o to více na Západě, který komunismus v jeho šíři, hloubce a iracionalitě stejně nikdy nepochopil. Nepochopil ani to, že jsme v té době také vědomě žili a nebyli elementárním společenskovědním poznáním nedotčeni.

V kontextu dnešních evropských diskusí je dobré připomenout, že komunismus byl extrémní případ pokřiveného vztahu politiky a ekonomiky. V našich tehdejších, přes všechny obtíže a omezení probíhajících domácích diskusích a konferencích jsme právě v tom viděli jeden z jeho hlavních defektů, ne-li dokonce defekt vše další určující. Byla to jedna z jeho klíčových systémových charakteristik.

Dnes bohužel chybí jakékoli vážné bádání o ekonomice komunistického typu. Nejde o samoúčel, nejde o historii pro historii. Nejde o absenci (či neabsenci) prací čistých, výlučně na minulost soustředěných, tedy souvislosti s dneškem nehledajících historiků. Těch, kteří se na předmět svého bádání dívají drobně a zdůrazňují – jak je to také od nich požadováno povrchně formulovanou společenskou poptávkou (či objednávkou) – barvitě a zvláště odpudivě detaily naší komunistické minulosti, ale kteří to dělají bez pomoci elementárního společenskovědního, potřebná zobecnění umožňujícího přístupu. Jeho znalost není považována za nezbytnou součást jejich vzdělanostní výbavy. Chybí zejména seriózní ekonomická analýza založená na explicitní aplikaci poznatků disciplíny zvané komparativní ekonomie (nebo také teorie komparativních ekonomických systémů).

To přispívá k dnešnímu nedostatečnému pochopení stále přítomných nebezpečí, která se sice za komunismu projevovala ve svém extrému, a byla v něm proto dobře vidět, ale která s komunismem neskončila. Toto téma jsem nastolil v Klaus (2009), ale tehdy to k rozpoutání žádné velké diskuse nepřispělo, což je ostatně u nás obvyklé. Vážná diskuse uvnitř ekonomie se u nás nevede. Ekonomická komunita prakticky neexistuje. Převládají monology, nikoli dialog. Každý si nalezl svou „niku“, ve které se chová monopolně.

Nedělejme laciné, libivé, zkratkovité paralely, ale – ve snaze se jim vyhnout – nepřehlížejme strukturální charakteristiky, které se nacházejí i v jinak velmi se lišících systémech. Nebojme se hledat similarity mezi systémem pozdního reálného komunismu a dnešním systémem Evropské unie. Obří rozdíly mezi komunismem a systémem Evropské unie vidím, a nevidět by je mohl jedině svými apriorismy totálně zaujatý člověk.¹ Přesto je třeba nepodceňovat to, že jednou z klíčových charakteristik současné, reálně existující formy evropské integrace je to, že byla (a je) politickým projektem. A ten má vždy sklon určovat i své nepolitické aspekty politicky, ve svém důsledku potlačovat a popírat uvnitř nich platné zákonitosti.

Dnešní model evropské integrace nevznikl cestou spontánní evoluce, ale dlouhotrvajícím, nepřerušným tlakem a souvislou a systematickou aktivitou evropských politických a intelektuálních (liberálních v americkém smyslu, tedy progresivistických) elit, které myslí globalisticky a chtějí zrušit národní stát. Lidí, kteří jsou ideově – v názoru na ideální bod ve věčném sporu jednotlivce vs. stát a trh vs. regulace – hodně daleko od důvěry v člověka a v trh, na níž byla v moderní éře založena evropská (a celá západní)

1 Téměř úplně identicky argumentuje Legutko (2015, str. 9): „Rozdíly jsou tak rozsáhlé, že by je mohl popírat jen duševně nemocný člověk.“ Ale vzápětí dodává: „I když jsou mezi nimi zásadní rozdíly, je legitimní se ptát, proč jsou také podobnosti, proč jsou tak velké a proč v čase narůstají.“ (tamtéž).

civilizace. Záměrně nepoužívám pravolevé politické značení, protože mezi tyto „elity“ patří i poválečná, velmi nedůsledná, pouze údajně pravicová evropská „pravice“, která trhu nevěřila nikdy a tím méně mu věří teď.

1. Projekt sjednocování Evropy je založen na politickém konstruktivismu, ekonomika v tom byla vždy jen instrumentem

Nelze popřít, že původní projekt evropské integrace (z 50. let 20. století) obsahoval významné racionální ekonomické prvky, které ani dnes není důvod kritizovat. Evropě v první fázi integrace určitě pomohly. Tehdy skutečně šlo o liberalizaci – v období Velké deprese 30. let a během 2. světové války – umrtvených či zablokovaných ekonomických vztahů mezi evropskými státy.

Tato liberalizace se však téměř vůbec neprojevila uvnitř jednotlivých evropských zemí, v nichž v poválečné éře dominovala víra v silný a aktivistický stát. To bylo důsledkem výrazně antitržní ideologie tehdejší doby a zcela mylných představ o nastupující konvergenci ekonomických systémů (např. Tinbergenn, 1961). Přesto v Evropě proběhlo – ekonomicky přínosné – vzájemné otevírání se jednotlivých zemí navenek, rušení nejružnějších bariér ve vztazích mezi nimi, vytváření předpokladů pro volný pohyb zboží a služeb, a do jisté míry i pracovních sil a kapitálu.

Hypoteticky možným – a velmi přínosným – pokračováním by bylo bývalo to, že by se druhá fáze evropského integračního procesu soustředila na liberalizaci vnitřní, založenou na podobně koncipovaných liberalizačních a deregulačních principech. To se však nestalo.

Nestalo se to ani v druhé polovině 80. let přes – velmi nadějně a krátkou dobu se prosazující – reaganovsko-thatcherovské změny ekonomické ideologie v části Západu, ale ani v počátku 90. let, kdy po pádu komunismu došlo k masivní liberalizaci postkomunistických zemí i nemalé části tzv. *emerging markets*. Západ na to neslyšel, konec komunismu naopak vedl – velmi krátkozrace – k enormnímu uspokojení Západu se svým politickým, ekonomickým a sociálním systémem a jako důsledek k jeho dnešní evidentní stagnaci.

Zejména v období, ve kterém vedl Evropskou komisi Jacques Delors, a s jím vytvořenou a prosazenou Maastrichtskou smlouvou, která znamenala přerod Evropského společenství v Evropskou unii, začalo v Evropě nad samotnou integrací, tedy nad stále ještě relativně skromným projektem propojování ekonomik jednotlivých evropských zemí, dominovat něco kvalitativně jiného – v mnohém konstruktivistická a dirigistická snaha o unifikaci, centralizaci, homogenizaci a standardizaci nejružnějších ekonomických (a postupně stále více nejen ekonomických) parametrů v rámci celého evropského kontinentu. Tyto parametry bývaly v do té doby suverénních státech Evropy značně rozdílné, což umožňovalo velmi produktivní systémovou konkurenci. Postmaastrichtské období naopak usilovalo (a usiluje) o její odstranění, o unifikaci.

Tyto dvě koncepčně odlišné fáze evropského integračního procesu jsem se pokoušel diskutovat v Klaus (2011).² Ostře vidět a do důsledků pochopit degenerativní aspekty této druhé fáze se nestalo konvenční moudrostí nejen laické, ale ani odborné veřejnosti. Jsou spíše „konvenčně moudré“, navíc politicky korektně, bagatelizovány. Teprve tato druhá

2 Tam jsem mj. v souvislosti s tzv. řeckou krizí napsal: „Řecko nejprve zbankrotovalo v roce 1826 a potom znovu v roce 1932. Z posledních dvou set let bylo celou polovinu buď ve fázi bankrotu, nebo ve fázi restrukturalizace svých půjček.“ (Klaus, 2011, str. 70)

fáze vývoje evropské integrace však byla oním zásadním „prosazením se“ politiky nad ekonomikou a podceněním toho, kam to vede, když začnou být klíčové ekonomické parametry určovány politikou, resp. politiky (a je navádějících lobbistických, byznysových i nebyznysových nátlakových skupin).

Velikost těchto parametrů není nahodilá. Odrážejí základní strukturální charakteristiky té země a ty nemá politika sebemenší sílu bezprostředně měnit. Této elementární pravdě se v dnešní Evropě nevěří. Právě takové změny se totiž chce, např. nedávno z vnějšku nadiktovanými reformami Řecku, politicky prosadit a provést.

2. Unifikační model evropské integrace ekonomicky slabším členským zemím nepomáhá

V dnešní Evropě převládá myšlenkový vzorec, že EU táhne slabší země nahoru – jak svými „velkorysími“ finančními dotacemi, tak zvyšováním renomé těchto zemí tím, že je mezi sebe přijímá (v očích potenciálních zahraničních investorů), tak nucením je přebírat „evropskou“ legislativu (považovanou za kvalitnější než je ta domácí). Tento myšlenkový vzorec není správný. Minimálně proto, že není úplný, že zcela podceňuje náklady násilné standardizace, která znamená nedobrovolné přejímání cizích strukturálních charakteristik.

Nemalé náklady nedobrovolného a nesamovolného opouštění vlastních strukturálních parametrů jednotlivých zemí, které se nevytvořily náhodou, omylem nebo svévolí, se fakticky vůbec neberou v úvahu. Opouštění domácích specifík (a současně komparativních výhod) probíhá na základě politického rozhodnutí nadstátních institucí, formou tzv. direktiv. Zcela unikátní popis těchto praktik nalezne čtenář v Břicháček (2014).

Evropská standardizace je zdánlivě bohulibým a progresivním, ale v podstatě neliberálním a nepřirozeným procesem vnucování standardů (neboli strukturálních parametrů), které se touto cestou odpoutávají od své ekonomické podmíněnosti. Ta je primárně dána ekonomickou vyspělostí země (a jejími kulturními vzorci, historickými návyky, zvyky a obyčejí), nikoli apriorním nárokem mimoekonomického „absolutismu“ těch či oněch fundamentalistických představ. (Abstrahuji od toho, že se tato standardizace velmi často stává účinnou metodou zcela záměrného zbavování se konkurentů operujících díky své nižší ekonomické vyspělosti s nižšími náklady, což západní Evropa vůči východní a jižní zcela záměrně dělá už dlouho.)

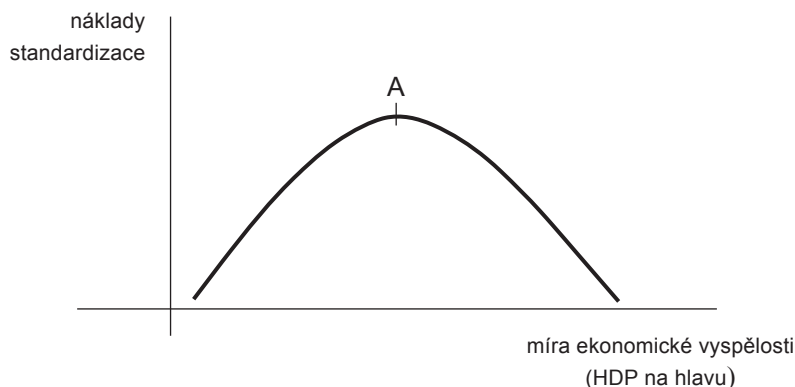
Není vhodnější demonstrací tohoto problému než připomenutí tzv. Kuznetsových křivek, které se v poslední době vrátily do ekonomie v souvislosti s debatou o – údajném, či alespoň údajně lidmi způsobeném – globálním oteplování.³ Simon Kuznets při svých výzkumech objevil relativně pevný vztah mezi velikostí příjmů (či mírou ekonomické vyspělosti) a nerovností příjmů (Kuznets, 1953; Kuznets, 1955). Na něj navazující empiricky orientovaní ekonomové zkoumali další podobné vztahy a jedním z nich byl i vztah ekonomické vyspělosti a zhoršování či zlepšování životního prostředí. Dovolím si k nim dnes přidat hypotézu o podobně probíhajícím vztahu mezi mírou ekonomické vyspělosti a náklady nucené absorpce ekonomických i mimoekonomických standardů uvnitř EU. I tento vztah má tvar obráceného U (obrázek 1).

Řada evropských zemí, zejména země tzv. periferie (to znamená jihu a východu Evropy), se svou vlastní úrovní ekonomické vyspělosti nachází na této křivce (která má

3 Více Singer (2015) nebo Singer a Avery (2007).

na obrázku zcela schematický tvar) nalevo od bodu A. Z vnějšku přicházející standardy všeho typu – ekonomické, environmentální, zdravotní, hygienické, bezpečnostní, sociální, atd. – jejich ekonomiku poškozují. Ekonomicky vyspělejší země, nacházející se napravo od bodu A, si je však dovolit mohou.

Obrázek 1 | Vztah nákladů nucené standardizace a ekonomické vyspělosti

Zdroj: vlastní zpracování

Ekonomické parametry jsou důležité všechny, ale klíčové z nich jsou ceny a každá jejich – zejména sociálními či environmentálními požadavky a nároky způsobená – distorze je osudovým problémem, což tak přesvědčivě ukázala naše komunistická zkušenost. Dnes působí zásahy politiků do cen neméně iracionálně, což se projevuje nejvíce v evropské energetice (ale její diskuse není předmětem tohoto textu).

3. Mimořádná role měnového kursu v ekonomice: příliš nadhodnocený kurs eura pro Řecko

V každé otevřené ekonomice je nejdůležitější cenou měnový kurs a tím se dostáváme k euru a k Řecku (aktuálně např. Loužek *ed.*, 2015; nebo Janáčková, 2015) a k dalším zemím evropského jihu. Projekt měnové integrace Evropy, který se jako námět objevil již v roce 1969 v tzv. Wernerově zprávě o budoucím vývoji evropského integračního procesu, byl od samotného počátku marginalizován ekonomicky a obhajován politicky. Vždy byl chápán jako korunní projekt evropské integrace a jako nezbytný předpoklad a nástroj či impuls k vytvoření evropské politické unie, což – jak dnes vidíme – fakticky probíhá.

V ekonomické rovině se jako obhajoba vzniku společné měny přehnaně zdůrazňovaly dva, v učebnicích teoreticky dobře popsání (ale nikoli empiricky prokázané) ekonomické přínosy společné měny – úspora transakčních nákladů v rámci vnitroeuropejského obchodu a zesílená obrana, zejména malých zemí, před asymetrickými exogenními šoky díky měně, která za sebou bude mít dostatečně velký ekonomický celek.

Příliš se to neprokázalo. Úspora transakčních nákladů je relativně malá (snad až na odstranění kursového rizika pro exportní firmy⁴) a znamená – zejména pro jednot-

4 Představitelé firem si však neuvědomují národohospodářské náklady spojené se společnou měnou a ještě méně dopady politiky jednotné měny na jejich podnikatelskou aktivitu.

livce – spíše zvýšení jejich pohodlí, než aby byla statisticky významným příspěvkem ke zvýšení produktivnosti ekonomik majících společnou měnu). Že ani obrana před exogenními šoky přesvědčivě nezafungovala, prokázal v období 2008–2009 ničím nebrzděný import finanční a ekonomické krize z USA do Evropy. Ta by měla být považována za téměř *controlled experiment*. Evropské země stojící mimo eurozónu v tomto okamžiku nedopadly hůře než země eurozóny.⁵

Ekonomové již od doby slavného článku Mundella (1961) věděli o podmínkách, které jsou nezbytné k tomu, aby se z libovolně vytvořené měnové zóny stala tzv. „optimální měnová zóna“⁶. (O tom více již v mém projevu na konferenci Centra pro ekonomiku a politiku v lednu roku 2000, když jsme oslavovali to, že byla několik týdnů před tím prof. Mundellovi udělena Nobelova cena).⁷ V delorsovských (a postdelorsovských) devadesátých letech na ně však ekonomové pozapomněli (nebo spíše chtěli pozapomenout), k čemuž přispělo i to, že na ně pozapomněl i sám Robert Mundell a stal se v průběhu času velkým obhájcem reálného eura, tedy společné měny v evidentně neoptimální měnové zóně. (Genezi svých pozdějších názorů diskutuje v Mundell (1997).)

Měnový kurs je parametrem, který na jednotlivé členy měnové zóny působí pozitivně jen tehdy, jsou-li ve zcela homogenní ekonomické entitě, neboli v „optimální“ měnové zóně (což byl původní Mundellův argument). Jsou-li ekonomiky sdružené v měnové zóně příliš heterogenní a není-li dosaženo vysoké mobility výrobních faktorů⁸ (což platí i pro vnitřní oblasti velkých států), konkrétní výše měnového kursu na některé z nich působí negativně. Měnový kurs měnové zóny je jen průměrem, který nemusí vyhovovat žádné, nebo téměř žádné zemi. Některé však vyhovuje více, jiné méně. To je elementární ekonomická abeceda, kterou by nestálo za to připomínat, kdyby na ní opakovaně nebylo zapomínáno. Dnešní zacházení s Řeckem je toho nešťastným, ale naprosto nepopiratelným důkazem.

„Řecký“ měnový kurs není ostatně v poslední době v Evropě vůbec vážně diskutován. Veškerá debata o Řecku se v současnosti zúžila na doporučování „reform“ a na propagování tzv. vnitřní devalvace, ač to s dnešní schopností Řecka začít alespoň elementárně fungovat – to znamená růst a splácet dluhy – téměř nesouvisí. Obě tato témata si zaslouží alespoň krátký rozbor.

5 HDP České republiky v roce 2009 poklesl o 4,5 %, ale v Německu o 5,1 %, v Itálii o 5,5 %, ve Slovinsku o 7,9 % a např. ve Finsku o 8,5 %. V kvazi-eurozemích Lotyšsko, Litva a Estonsko (byly už v režimu currency board pevně připoutány k euru) poklesl HDP dokonce o 17,7 %, 14,8 %, resp. 14,1 % (všechna data podle Eurostatu).

6 Bergsten (2015) argumentuje, že v Evropě oproti teorii optimálních měnových zón převládla teorie jiná, teorie o nezbytnosti unifikovat kontinent za jakoukoli cenu, i za cenu rozsáhlých finančních transferů zemím v problémech. Zatímco teorie optimálních měnových zón je součástí pozitivní ekonomie, plán na unifikaci evropského kontinentu patří do ekonomie normativní. To se nedá srovnávat.

7 Přetisknuto v Slaný ed. (2010).

8 Problémem eurozóny je nejen nízká mobilita výrobních faktorů, zejména mobilita práce, ale i struktura této mobility. Počáteční příliv kapitálu do zemí jižního křídla eurozóny měl totiž primárně povahu krátkodobého (portfoliového) kapitálu a nikoli povahu dlouhodobých (proexportních) investic. Rovněž po krizi 2008/2009 odliv nezaměstnané pracovní síly ze zemí Jihu byl spojen zejména s mladou generací (v mladé věkové kohortě došlo rovněž k vysokému nárůstu nezaměstnanosti), případně došlo k odlivu vysoko kvalifikované pracovní síly. To dokládá, že vyrovnávací procesy založené na mobilitě výrobních faktorů v eurozóně rovněž nefungují.

„Reformy“ jsou pokusem měnit strukturální charakteristiky ekonomiky a tím i chování ekonomických subjektů v této ekonomice a ve svém důsledku její ekonomickou výkonnost. Samo slovo reforma však nic neznámá. V konkrétních situacích jde o nalezení správného obsahu a hloubky potřebných reforem a o jejich uskutečnění. Někde stačí málo, jinde toho musí být moc. Řecku žádné kosmetické, dílčí, nebolestivé reformní změny nemohou stačit. Musí jít o reformy velké (kterým jsme říkali ekonomická transformace). Na počátku 90. let jsme pochopili, že:

- reformy musí být doma vzniklé, nikoli importované, protože jedině to jim dává uvnitř země, v očích jejich občanů, patřičnou kredibilitu;
- reforem musí být nemalé množství (my jsme používali termín kritická masa), protože jedině tak se dá narušit změnu vyžadující status quo;
- reformy nejsou okamžité. Jednotlivá reformní opatření mají nestejně časové nároky a proto i účinnost (jak ohledně jejich přípravy a uvedení v život, tak ohledně jejich reálného působení – časová zpoždění jsou v obou případech velmi nenulová);
- reformy musí mít jasný, velmi silně pociťovaný počátek, nějakou – s minulostí se výrazně rozcházející – změnu, nějaký pocit vědomě udělané oběti, která slibuje, že v budoucnu přinese pozitivní efekty.

Nedá se říci, že se právě toto dnes v Řecku děje:

- tamní reformy nemají charakter jednorázové „oběti“, nýbrž mnoho let trvajících dílčích ústupků, které žádný, situaci evidentně měnící pozitivní efekt nepřinesly (a ve své parciálnosti přinést nemohly). V Řecku tím došlo k diskreditaci celého reformního úsilí a k nemalé reformní únavě (*reform fatigue*);
- polovičatě prováděné řecké reformy dosud ve svém součtu nevytvořily onu „kritickou masu“ nezbytnou pro vyvolání změny chování ekonomických subjektů (a o tu jde);
- řecké reformy byly a jsou Řeky chápány jako diktát z venku, který se zdráhají přijmout. Nepřinesl jim je žádný domácí řecký „velký“ reformátor, kterému by důvěřovali;
- celý koncept řeckých reforem byl, zcela neinspirativně a neoriginálně, založen na „osvědčených“ recepturách washingtonských institucí – Mezinárodního měnového fondu a Světové banky (ale i FEDu a ECB). Šlo o tzv. strukturální reformy, které sice přesahují rozměry zásahů krátko- či střednědobé makroekonomické politiky, ale přesto se hlubokých systémových změn netýkají. Jsou to návrhy změn „uvnitř systému“, nikoli návrhy „změn systému“. To jsme při jednáních s těmito institucemi po listopadu 1989 dobře pochopili, a proto s nimi v řadě případů nesouhlasili. Posunout DPH u části ekonomiky, více zdanit nejvyšší příjmy, za 10 let (v roce 2025) zvýšit věk odchodu do důchodu atd. nemůže změnit řeckou „nárokovou společnost“ ve „společnost výkonovou“. Řecko potřebuje změnu systému (nebo vzdání se eura a nastavení nové úrovně kursu své nové drachmy).

Vnější tlak na Řeky je spojen s prosazováním dogmatu „vnitřní devalvace“, přesně popsaného ve Weigl (2015, str. 1). Mezinárodními institucemi bývá vnitřní devalvace považována za použitelnou (a účinnou) metodu vnitřního přizpůsobení se země umožňujícího jí setrvat v eurozóně, tedy přežít bez explicitní devalvace měny. Weigl má navíc pravdu v tom, že rozsáhlá vnitřní devalvace „nemůže fungovat při zachování politické

demokracie“ a že „výsledkem takového pokusu je pouze destrukce politického systému“ (tamtéž). Řecko se k tomu velmi přiblížilo (a některé další země k tomu neměly daleko).

Teoreticky jednoduchý a srozumitelný koncept vnitřní devalvace by se dobře prováděl v učebnicovém světě dokonalé konkurence a ve zcela politicky atomizované společnosti, ale nedá se dělat v sociálně tržní ekonomice současné Evropy s její politickou strukturou (a ideologií) a s její rigiditou cen a mezd směrem dolů. Samovolnou vnitřní devalvací, jednoduše řečeno pohybem cen a mezd směrem dolů, naopak v historii mnohokrát neplánovaně procházely různé země (a ještě daleko častěji části jednotlivých zemí). Málokdy zcela úspěšně a v přijatelném čase, ale byl-li její potřebný rozsah relativně malý, mohly přinést určitý efekt. Za všechny neúspěchy bych jmenoval v literatuře často uváděný Wales před dvěma stoletími.

Nikdy v minulosti – až do dnešní doby – nebyla vnitřní devalvace považována za doporučovanou, či dokonce vynucovanou metodu hospodářské politiky. Uvnitř jednotlivých zemí by to byla očividná iracionalita – může centrální vláda tlačit regiony, aby snižovaly ceny a mzdy? Nutí Rusko, Čína, USA, Brazílie, Indie své regiony a provincie k vnitřní devalvací? Vždy to byla „jen“ z nouze ctnost s velmi různorodými, často nepříznivými efekty pro deprese procházející regiony (známý nedávný příklad osudu Detroitu v americké měnové zóně – Detroit také nemohl devalvovat).

Všechno v tomto ohledu mění až specifičnost Evropské unie, resp. její měnová unifikace. První vědomé použití konceptu vnitřní devalvace nastalo v Lotyšsku v roce 2008, kdy malá a relativně chudá, nesebevědomá, postkomunistická, svého mocného souseda se obávající, o uznání svého autentického evropanství usilující země přistoupila na radikální snížení domácích cen a mezd o desítky procent (jistý popis je v práci Slaný a Mareš (2015); nebo Weisbrot a Ray (2011)), a tím se vyhnula devalvací své měny, fungující s eurem v systému currency board. To byla naprostá výjimka, ale současně to byl jistý úspěch umožněný tím, že – zjednodušeně řečeno – lotyšské systémové charakteristiky byly velmi neřecké.⁹

Řecko bylo a je:

- ne tak malá a ne tak chudá země jako Lotyšsko (dosáhla blahobytu a ekonomické pohody, kterou nechce ztratit. Dokonce si mylně myslí, že na ni má určitý nárok);
- jeho sebevědomí – zejména díky odvolávání se na své území jako kolébku evropské civilizace – je mimořádně vysoké;
- přes všechny problémy druhé poloviny 40. let minulého století, kdy k tomu nemělo daleko, se nestalo komunistickou zemí;
- členem EU (původně ES) je už od roku 1981, tedy dlouhých 34 let. Evropanství Řeků nikdo nepochybnuje, ale jejich specifičnost není brána v úvahu. Dokud Řecko nepřijalo euro, i při nesmírně vysokých každoročních rozpočtových deficitech a následných, pravidelně se opakujících devalvacích drachmy, žádné velké drama nenastávalo. Zatímco Lotyšsko „pokorně“ přijímá své zařazení mezi stále ještě méně vyspělé země, Řecko se za ni považovat nechce.

Podstatné je, že Řecko žádnou rychlou a dostatečně hlubokou vnitřní devalvací dosud neprovedlo, což však neznamená, že by tam ceny a mzdy v průběhu posledních

9 Svou roli jistě hraje i celkový kulturní a civilizační kontext. O „kulturních“ rozdílech Řecka, Španělska a Irska při reakci na dnešní krizi zajímavě píše Power (2015).

pěti let neklesaly (blíže Uxó *et al.*, 2014). Chyběl však onen zásadní řez a s ním spojený nesmírně potřebný signální a burcující efekt. Důsledkem toho je, že si Řecko – i přes velké odpouštění jeho předcházejících dluhů – dále půjčuje. V době naší systémové polistopadové transformace jsme si v zahraničí nic nepůjčili, na což je dnes už zcela zapomenuto. V Mezinárodním měnovém fondu jsme měli *stand-by credit* ve výši půl miliardy dolarů, ale nikdy jsme ho nepoužili, zůstal v měnových rezervách ČNB. Pro nás to byla jakási záloha, použitelná jen v nouzi. Nesáhli jsme na ni. Tento úvěr jsme dokonce předčasně splatili. Řecko se chová úplně jinak, dále si půjčuje a požaduje odklad splátek starých dluhů o celá desetiletí.

Pro usnadnění diskuse o těchto věcech použijme jejich velmi zjednodušené modelové vyjádření, v němž abstrahuji od řady dalších faktorů: nechávám jen tři veličiny, které mají buď charakter proměnných nebo – v relevantním časovém horizontu – konstant:

- země má své systémové charakteristiky (a z nich plynoucí ekonomickou výkonnost), které jsou v krátkém a mnohé z nich i ve středním období konstantou (a některé dokonce i v období dlouhém);
- země může získávat nebo dostávat vnější pomoc (na základě běžných obchodních podmínek nebo díky nekomerční solidaritě). Tato pomoc nemusí být konstantou;
- země má k dispozici volitelný parametr vztahu své vlastní ekonomiky s cizinou, neboli měnový kurs. Ten bývá fixní či flexibilní. Členství v měnové unii však měnový kurs plně fixuje.

Tento nesmírně zjednodušený odraz reality přesto mnohé z dnešní evropské ekonomické krize vysvětluje. Některé kombinace těchto tří veličin jsou možné, jiné nikoli. Řecko si myslelo, že je možné ponechat si své systémové charakteristiky a vstoupit do eurozóny, neboli zafixovat si i měnový kurs. Čili fungovat se dvěma konstantami. Muselo si to myslet i vedení EU, ač jim mělo být zřejmé, že to bude vyžadovat na nekonečně dlouhou dobu se spoléhat na jedinou nekonstantu, na jedinou proměnlivou veličinu, kterou je vnější finanční pomoc.

Pokračování stejného řešení bylo zvoleno i teď, tedy po 15 letech, čili žádné poučení nenastalo. Je možný buď onen – tehdy se nedostavivší – zázrak, neboli rychlá změna (staletí utvářených) systémových charakteristik Řecka zázračnými reformami, nebo zbavení se zafixovaného kursu. Hypoteticky by pomohl i příslib věčného subvencování. Každý si z toho může své závěry udělat sám.

4. Nejen nadhodnocený, ale i příliš podhodnocený kurs v části měnové unie je pro celek unie špatný – případ Německa

Možnost měnit měnový kurs neztratily vstupem do eurozóny jen země deficitní, tedy země s nadhodnoceným měnovým kursem. Tuto možnost ztratily i země, pro které je – měnovou unií zafixovaný kurs – příliš podhodnocený. Země této druhé skupiny mají v důsledku toho dlouhodobý obchodní přebytek a jakkoli vždy v historii bylo považováno za logické, že reagovat a „adaptovat se“ (svým kursem) mají především deficitní země, reagovat dříve či později musí i země přebytkové. Tlak na Čínu v minulé dekádě – zejména ze strany USA – za její údajně příliš podhodnocený kurs měny – byl velmi silný. To všechno je dostatečně známé. V éře bretton-woodského systému fixních kursů šlo vlastně o totéž.

Německo – jak připomíná v již citovaném článku Bergsten (2015) – je země nejvíce vyvážející a s největším obchodním přebytkem, více než Čína a USA. Doslova říká:

„Německo je mistrem světa v exportu.“ (str. 37) To je dlouhodobá německá charakteristika, to je jeho důležitý systémový parametr. To vede k tomu, že je tato země vysoce citlivá na pohyb svého měnového kursu. Její obchodní přebytek se díky – pro ni velmi podhodnocenému kursu – v posledních letech pohybuje mezi 6–8 procenty HDP. Kdykoli v minulosti tento přebytek narostl do této výše, musela německá marka revalvovat (a tím na čas snížit německou konkurenceschopnost).

Vznikal tím pro zemi jako Německo typický, téměř pravidelně se opakující cyklus: exportní boom → vnější nerovnováha přebytkového typu → apreceiace/revalvace měnového kursu → dočasné nastolení rovnováhy. Po jisté době se to – díky dlouhodobě existující německé vysoké produktivitě a nízkým nákladům práce – opakovalo.

Za čtvrt století před vznikem eura proběhly v Německu celkem čtyři takové cykly: „v polovině sedmdesátých let, na konci sedmdesátých let, v druhé polovině osmdesátých let a v druhé polovině let devadesátých“ (Bergsten, 2015, str. 38). Tyto cyklické krize fungovaly jako účinný přizpůsobovací mechanismus. Jistá časová mezera vznikla na počátku devadesátých let, kdy se Německo muselo soustředit na „vstřebání“ německého znovusjednocení (a z něj plynoucích nákladů), a proto tehdy žádný exportní boom nenastal.

Ted', v éře eura, žádný takový přizpůsobovací proces nemá Německo k dispozici. Německo revalvovat nemůže. Mělo by proto revalvovat „interně“. Občasné volání z vnějšku po urychlení německé inflace (a růstu mezd) je právě o tom, ale to Němci z pochopitelných důvodů odmítají. Kurs eura pro Německo proto zůstává nezasloužený podhodnocený, což je prostá aritmetika.

Dnešní evropská měna, euro, v sobě totiž nenese jenom ekonomickou pozici a systémové charakteristiky silného Německa, ale i dalších, tedy i slabších zemí eurozóny, a proto pro Německo původní roli marky hrát euro nemůže. Jak říká Bergsten (2015, str. 38): „Měnový kurs Německa odráží jak ekonomiky slabých evropských zemí, tak ekonomiku Německa (a dalších silných zemí). Německo žije – v čistě ekonomickém slova smyslu – v nejlepším z možných světů.“ Euro drží jeho měnový kurs velmi výhodně podhodnocený. Bergsten odhaduje, že by Německo potřebovalo revalvovat nejméně o 20, ale spíše o 30 až 40 %. Neudělá-li to, pak je nejen Řecko (a další země jihu Evropy), jak to bývá dnes a denně vykládáno, „ale i Německo zdrojem evropské krize“ (Bergsten, 2015, str. 39). Zkušenost z mých mnoha přednášek a projevů v Německu mi říká, že si to Němci nechtějí připustit. Pořád si myslí, že na euro (a z něj plynoucí situaci v Evropě) doplácí.

Navíc to není stav konstantní, stále se reprodukuje a zesiluje. Má svou dynamiku v čase, která vede ke zhoršování situace. Německá opatrnost (a nerozmařilost), ale i výkonnost způsobují, že už více než jedno desetiletí zůstávají německé náklady práce (*labour costs*) beze změny, zatímco ve většině dalších zemí eurozóny vzrostly o více než 10 % (Dustmann *et al.*, 2014). Německé reálné mzdy zůstaly po celou dobu eura fakticky na původní úrovni. To konkurenceschopnost Německa stále vylepšuje. Od Řecka očekávanou a evropskou komunitou požadovanou vnitřní devalvaci paradoxně – svým sporným chováním – provádí Německo, které by ale mělo dělat pravý opak – vnitřní revalvaci. A tím je celý současný evropský problém dále zhoršován – bez ohledu na summity EU, které nedevalvujícím zemím slibují další a další vnější pomoc.

To není všechno. Pokračující vnitřní devalvace Německa je zcela přirozeně vznikajícím procesem. Způsobuje však další asymetrii – veškeré přizpůsobovací procesy jsou vyžadovány od deficitních zemí. Když Německo považuje za vyloučenou politiku

vědomé a organizované vnitřní revalvace čili úmyslného zvyšování cen a mezd, nezbyvá mu než deficitní země financovat. Jsem ochoten připustit, že vnitřně revalvovat v dnešní politické a ekonomické realitě fakticky nejde. Nesdílím názor Bergstena (2015), že by mohlo v Německu pomoci zvýšení minimální mzdy a zvětšování objemu veřejných investic, tedy uplatnit staré keynesiánské recepty (prý má Německo dokonce změnit ústavu, aby smělo dělat rozpočtové deficity).

Je to všechno daleko banálnější. Stačilo by nevytvořit takto neoptimální měnovou zónu. A když už vytvořena byla, uvolnit z ní Řecko (a některé jemu systémově podobné země). Moje triáda proměnných platí a bude platit vždy.

5. Místo závěru: poučení pro nás

Vedeme-li debatu na téma euro a Česká republika, je třeba připomenout můj již 10 let starý návrh, že pro naše rozhodnutí o euru nejsou relevantní kritéria maastrichtská (neboť to jsou kritéria „jejich“), ale kritéria naše vlastní, která jsem pro odlišení nazýval kritéria českolipská nebo mladoboleslavská. Tuto diskusi zde nebudu opakovat, ale vychází mi z ní jednoznačný závěr, že Česká republika v současnosti (a v předvídatelné budoucnosti) euro nepotřebuje. Jedině tak neudělá politický krok s velmi nepříjemnými ekonomickými důsledky. Komunistická minulost by nám měla vysílat dostatečně varovné signály.

Literatura

- Bergsten, C. F. (2015). The Revenge of Helmut Schmidt. *The International Economy*.
- Břicháček, T. (2014). *Unie blízká i vzdálená*. Praha: Institut Václava Klause.
- Dustmann, Ch. et al. (2014). From Sick Man of Europe to Economic Superstar: Germany's Resurgent Economy. *Journal of Economic Perspectives*, 28(1), 167–188. DOI: 10.1257/jep.28.1.167.
- Janáčková, S. (2015). *Lesk a bída měnové politiky*. Praha: Institut Václava Klause.
- Klaus, V. (2009). *Kde začíná zítřek*. Praha: Knižní klub.
- Klaus, V. (2011). *Evropská integrace bez iluzí*. Praha: Knižní klub.
- Klaus, V. a kol. (2015). *Pět let řecké krize*. Praha: Institut Václava Klause.
- Kuznets, S. (1953). *Shares of Upper Income Groups in Income and Savings*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review*, 45(1), 1–28.
- Legutko, R. (2015). Saving Liberal Democracy from Liberal Democrats. *Quadrant*, 59(4), 8–12.
- Mundel, R. A. (1961). A Theory of Optimum Currency Areas. *American Economic Review*, 51(4), 657–665.
- Mundel, R. A. (1997). Updating the Agenda for Monetary Union. In *Optimum Currency Areas*. Washington: International Monetary Fund.
- Power, S. A. (2015). To Understand the Eurozone Crisis, Consider Culture. *Capital Ideas*. University of Chicago School of Business, pp. 59–61.
- Singer, S. F. (2015). *A Paradigm Change: Redirecting Public Concern from Global Warming to Global Cooling*. Mimeo.
- Singer, S. F., Avery, D. T. (2007). *Unstoppable Global Warming: Every 1,500 Years*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers.

- Slaný, M. ed. (2010). *Autoři CEPu o euru*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku.
- Slaný, M., Mareš, M. (2015). Řecká vnitřní devalvace a zkušenosti z Argentiny a Lotyšska. In Loužek, M., ed., *Pět let řecké krize*. Praha: Institut Václava Klause.
- Tingebenn, J. (1961). Do Communist and Free Economies Show a Converging Pattern? *Soviet Studies*, 12(4), 333–341. DOI: 10.1080/09668136108410255.
- Uxó, J. et al. (2014). *Internal Devaluation in the European Periphery: The Story of Failure*. University Of Castilla – La Mancha. Department of Economics. Working Paper, No. 2/2014.
- Weigl, J. (2015). *Vnitřní devalvace je v demokracii politická sebevražda*. Praha: Institut Václava Klause. Dostupné z: <http://www.institutvk.cz/ostatni-texty/jiri-weigl-vnitri-devalvace-je-v-demokracii-politicka-sebevrazda-0>
- Weisbrot, M., Ray, R. (2011). *Latvia's Internal Devaluation: A Success Story?* Washington: Center for Economic and Policy Research.